

Ο ΕΒΛΙΓΙΑ ΤΣΕΛΕΜΠΗ ΣΤΗΝ ΠΡΕΒΕΖΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ

ΜΙΧΑΛΗ ΚΟΚΟΛΑΚΗ

Μέσα στην γενικότερη φτώχεια τῶν γεωγραφικῶν καί ταξιδιωτικῶν περιγραφῶν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας κατά τούς αἰῶνες τῆς ἀκμῆς της, ἡ περίπτωση τοῦ Ἐβλιγιά Τσελεμπή ἀποτελεῖ ἀξιοσημείωτη ἐξαίρεση. Γνώστης τῆς Ἰσλαμικῆς παιδείας καί πιστός ἀξιοματοῦχος τῆς σουλτανικῆς αὐλῆς, ὁ Ἐβλιγιά περιηγήθηκε μέ διάφορες ιδιότητες ὀλόκληρη σχεδόν τήν ἔκταση τῆς αὐτοκρατορίας καί κατέγραψε τίς ἐντυπώσεις του στό δεκάτομο σύγγραμμά του «Σεγιαχάτ-ναμέ», δηλαδή «Βιβλίο τῶν Περιηγήσεων». Κύριος σκοπός τοῦ τεράστιου αὐτοῦ ἔργου εἶναι ἡ τέρψη τῶν ἀναγνωστῶν του: Ἡ ματιά του εἶναι πρῶτα ἀπ' ὄλα ἡ ματιά τοῦ φιλοπερίεργου, ἀπλοϊκοῦ Ἀνατολίτη, τοῦ συλλέκτη ἐξωτικῶν παραμυθιῶν καί θαυμαστῆ τῶν πληθωρικῶν ρητορικῶν περιγραφῶν μέ τίς ὁποῖες ἐπενδύει κάθε μέρος πού ἐπισκέπτεται. Ἀπό κεῖ προέρχονται τόσο τά προτερήματα ὅσο καί τά ἐλαττώματα τοῦ ἔργου του, ἀπό τή μιᾶ ἢ γοητεία καί ἡ ζωντάνια του, ἀπό τήν ἄλλη ἡ ἀκρισία καί ἡ ὑπερβολή πού ἀναγκαστικά περιορίζουν πότε-πότε τή χρησιμότητά του ὡς ἱστορικῆς πηγῆς.

Τό ταξίδι τοῦ Ἐβλιγιά Τσελεμπή στήν Ἑλλάδα καταλαμβάνει τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ὀγδόου βιβλίου τοῦ «Σεγιαχάτ-ναμέ» καί πραγματοποιήθηκε στά χρόνια 1668-1670. Ἡ ἀναλυτική καταγραφή τῶν τόπων πού ἐπισκέπτεται, καθώς καί ἡ καλύτερη ἑλληνική ἐπισκόπηση τοῦ συνόλου τοῦ ἔργου, βρίσκεται στήν εἰσαγωγή τοῦ τόμου τοῦ Β. Δημητριάδη, «Ἡ Κεντρική καί Δυτική Μακεδονία κατά τόν Ἐβλιγιά Τσελεμπή» (Μακεδ. Βιβλιοθήκη Νο 39, Θεσ/νίκη 1973). Ἀρκεῖ ἐδῶ νά ἀναφέρουμε ὅτι μετά τήν ἄλωση τοῦ Ἡρακλείου ἀπό τούς Τούρκους, στήν ὁποία καί παραβρέθηκε, ὁ Ἐβλιγιά ἀποβιβάστηκε στήν Πελοπόννησο καί περνώντας ἀπό τήν Αἰτωλοακαρνανία καί τήν Τουρκοκρατούμενη τότε Λευκάδα ἔφτασε στήν Πρέβεζα τό φθινόπωρο τοῦ 1670. Στή συνέχεια ἐπισκέφτηκε τήν Ἄρτα, τά Γιάννενα, τή Θεσπρωτία καί τίς πόλεις τῆς Βόρειας Ἡπείρου, ἐπιστρέφοντας στήν Κωνσταντινούπολη κατά τά τέλη τοῦ ἴδιου χρόνου.

Γιά τήν περιγραφή τῆς Ἡπείρου ἀπό τόν Ἐβλιγιά διαθέταμε ὡς τώρα στά ἑλληνικά μόνο τήν περίληψη τοῦ Χ. Σούλη στά «Ἡπειρωτικά Γράμματα» τοῦ 1944 (I, τεύχη 5-8), βασισμένη σέ μιᾶ μᾶλλον ἐρασιτεχνική μετάφραση τῶν Α. Κεχαγιόγλου - Χ. Λογοθέτη. Ἡ δημοσιευόμενη ἐδῶ μετάφραση τῶν περιγραφῶν τῆς Πρέβεζας, τῆς Ἄρτας καί τῶν περιχώρων τους σίγουρα δέν μπορεῖ νά δώσει ἀπάντηση σέ ὄλα τά ἐρωτήματα πού θέτει τό δύσκολο κείμενο τοῦ Ἐβλιγιά. Πιστεύω ὅμως πῶς ἀποτελεῖ ἕνα ἀκόμη ἐρέθισμα γιά τή μετάφραση καί κριτική ἐπεξεργασία ὀλόκληρου τοῦ ὀγδόου βιβλίου τοῦ «Σεγιαχάτ-ναμέ», κάτι πού ἀποτελεῖ ζωτική ἀνάγκη γιά τήν ἑλληνική ἱστορικῆ ἐρευνα ἀλλά βρίσκεται ἐξο ἀπό τίς δικές μου περιορισμένες δυνατότητες.

Πηγή τής μετάφρασης αυτής αποτελεί ή παλιά έκδοση τής Τουρκικής 'Ιστορικής 'Εταιρίας (τ. Η', 1928, σ. 637-646). "Αν καί δέν είχα άμεσα υπόψη μου τά σωζόμενα χειρόγραφα, προσπάθησα νά αξιοποιήσω όσο γινόταν καλύτερα τό στοιχειώδες κριτικό υπόμνημα τής έκδοσης, στό όποιο παραδίδονται αρκετές γραφές φανερά προτιμότερες από εκείνες πού υίοθετοϋνται στό σῶμα τοϋ κειμένου. Οί λέξεις ή φράσεις τής μεταφράσεως πού αποδίδουν τέτοιου είδους διορθωμένες γραφές περιβάλλονται από άγκύλες ([ ]). "Όταν ή διόρθωση όφείλεται σέ δική μου επέμβαση, δέν στηρίζεται δηλαδή στά χειρόγραφα, σημειώνεται μέ άστερίσκο (*). Οί κενές άγκύλες ([ ]) δηλώνουν τήν ύπαρξη χάσματος στό άρχικό κείμενο· τά πολυάριθμα αυτά χάσματα όφείλονται ίσως στό γεγονός ότι ό 'Εβλιγιά δέν πρόλαβε νά κάνει τήν τελική επεξεργασία τοϋ κειμένου πρην τό θάνατό του. Μιά σειρά άστερίσκων (***) δηλώνει λέξη δυσανάγνωστη ή άκατανόητη, ένῶ οί άμφίβολες αποδόσεις σημειώνονται μέ έρωτηματικό (;). Οί επεξηγήσεις πού περιλαμβάνονται σέ παρένθεση, άνάμεσα στίς όποιες καί ή μετατροπή τών Μουσουλμανικών χρονολογιών σέ Χριστιανικές, άποτελοϋν δική μου προσθήκη. Περισσότερες λεπτομέρειες γιά κάθε άμφισβητούμενο σημείο δίνονται στίς υποσημειώσεις.

Στή μετάφραση προσπάθησα νά κρατήσω κάτι από τό έπιτηδευμένο, πλεοναστικό ύφος τοϋ πρωτοτύπου, χωρίς νά ταλαιπωρήσω υπερβολικά τό γλωσσικό αίσθημα τοϋ άναγνώστη. 'Η άκριβής μεταγραφή τών ελάχιστων τουρκικών λέξεων πού έκρινα άναγκαίο νά παραθέσω από τό πρωτότυπο (κυρίως στίς υποσημειώσεις) προσκρούει αναπόφευκτα στό γνωστό πρόβλημα τών τυπογραφικών στοιχείων· επικαλοϋμαι τήν κατανόηση τών Τουρκολόγων. 'Ο σχολιασμός τοϋ κειμένου περιορίζεται στά φιλολογικά κυρίως ζητήματα, καί ή ταύτιση τών μνημείων ή ή αξιολόγηση τών πληροφοριών τοϋ 'Εβλιγιά άφήνεται σέ άλλους άρμοδιότερους. Τέλος, εύχαριστώ γιά τίς κριτικές της παρατηρήσεις τήν κ. Εύαγγελία Μπαλτά, ή όποία φυσικά δέν έχει καμμία εϋθύνη γιά τίς έκφραστικές ή άλλες άδυναμίες τής μεταφράσεως.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΤΑ ΠΑΙΝΕΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΑΙΟΥ ΟΧΥΡΟΥ ΤΗΣ «ΠΥΛΗΣ»,¹ ΔΗΛΑΔΗ ΤΟΥ ΑΣΦΑΛΕΣΤΑΤΟΥ ΦΡΟΥΡΙΟΥ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

'Η αίτια τής όνομασίας της είναι [ ]. Χτίστηκε από τόν Σουλεϊμάν Χάν τό έτος [960] (1552/3 μ.Χ.).² Είναι χάσι³ τοϋ μπέη τών 'Ιωαννίνων στήν επικράτεια τοϋ έγιαλετίου τής Ρούμελης, μέ διοικητή τό σούμπασή της, καί άποτελεί καζά έκατόν πενήντα άκτσέδων.⁴ 'Ο ναχιγιές της έχει άριθμητικά

1. 'Ο Ε.Τ. πλαισιώνει συχνά τίς όνομασίες τών πόλεων μέ κάποιο παρατσούκλι δικής του πιθανότατα έμπνεύσεως. 'Εδῶ έχουμε ένα λογοπαίγνιο άνάμεσα στήν όνομασία Pireveze (Πρέβεζα) καί στήν Περσοτουρκική λέξη dervaze (πύλη).

2. Τό κείμενο τής έκδοσης έχει τήν έκδοχή «965» (1557/8 μ.Χ.), αλλά βλ. στή σημ. 7.

3. Χάσι, περιοχή τής όποιας τά εισοδήματα είχαν παραχωρηθεϊ σέ άνώτατο κρατικό άξιωματοϋχο, έδῶ στό σαντζάκμπεη (διοικητή, पासā) τών 'Ιωαννίνων.

4. Δηλ. ό καθής (ιεροδίκης) της έπαιρνε ήμερήσια άποζημίωση 150 άκτσέδων (άσπρων, άσημένων νομισμάτων).

[ ] χωριά.⁵ Δέν διαθέτει ἐπίτροπο τοῦ κεχαγιᾶ (τῶν σπαχήδων) ἢ σερδάρη τῶν γενιτσάρων, ἢ ἄλλες ἀρχές, ὑπάρχει ὅμως ἕνας φρούραρχος στό κάστρο μέ φρουρά διακοσίων πενήντα ἀνδρῶν καί ἑπτὰ ἀξιωματικῶν (agavat), καθὼς καί ὁ καπετάνιος τῆς Πρέβεζας, πού ἀρμενίζει στό πέλαγος μέ τρεῖς φρεγάτες ψάχνοντας γιά λεία· ὅλα του τά παλληκάρια εἶναι ντυμένα μέ ροῦχα νησιώτικα. Τό φρούριο βρίσκεται στό στόμιο ἑνός κόλπου τῆς ἐπαρχίας τῆς Ἄρτας, πάνω σέ μιᾶ ἀμμουδερή προεξοχή, καί εἶναι ἕνα κυκλώπειο⁶ οἰκοδόμημα μέ κυκλικό σχῆμα καί ἑπτὰ προμαχῶνες, ἕνα φρούριο λαμπρό μέ περιφέρεια χίλια ἑκατό ἀκριβῶς βήματα. Μέσα του στέκουν ἑκατό κεραμοσκεπάστα σπίτια, μονόπατα καί δίπατα, στενόχωρα καί δίχως κήπους, ἐνῶ οἱ δρόμοι του εἶναι στενά καί σκοτεινά σοκάκια. Ὑπάρχει ἕνα τζαμί —εἶναι τοῦ Σουλεϊμάν Χάν— καί μιᾶ πόρτα. Ψηλά στό ἀνώφλι αὐτῆς τῆς πόρτας, βλέποντας πρὸς τά ἀνατολικά, εἶναι ἡ ἀκόλουθη κτιτορική ἐπιγραφή (tarih)⁷:

« Ὑψώθηκε [τό φρούριο]⁸ αὐτό ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτάνου [* Σουλεϊμάν]-ἱμπν-Σελίμ· ὁ Θεός νά προστατεύει τό κράτος του καί νά παρατείνει τή σουλτανεία του· ἔτος [ἐξήντα] καί ἐννιακόσια ἀπὸ τῆ φυγῆ τοῦ Προφήτη»

Στό μέρος ὅπου μπαίνουμε περνώντας ἀπὸ τὴν πύλη αὐτῆ τοῦ φρουρίου, στή δεξιὰ πλευρὰ τῆς πόρτας, εἶναι σκαλισμένο σέ πέτρα τό ὁμοίωμα τῆς κεφαλῆς ἑνός βοδιοῦ κι ἑνός προβάτου πού μοιάζουν σάν ζωντανά, ἐνῶ στό χαντάκι πού βρίσκεται μπροστά στήν πύλη ὑπάρχει μιᾶ δίπατη ξύλινη γέφυρα ἀπὸ τὴν ὁποία [* μπαίνουν]⁹ στό κάστρο. Στό ἐσωτερικό τοῦ φρουρίου εἶναι οἱ πυριτιδαποθήκες καί τά ἀμπάρια γιά τά γεννήματα καί τά ὑδραγωγεῖα καί σαράντα μικρά καί μεγάλα κανόνια καί τό οἶκημα τῆς μπάντας, καθὼς καί ἕνας τεχνίτης ζουρνατζῆς μέ τέλεια γνώση τῆς μουσικῆς.

Τά παινέματα τοῦ βαροσιού¹⁰ τῆς Πρέβεζας

Στή βορεινὴ πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ φρουρίου βρίσκονται τριακόσια ἀρχοντικά σπίτια, μονόπατα καί δίπατα, μέ κήπους καί περιβόλια, ἕνα μοναδικό τζαμί, τρία συνοικιακά προσκυνήματα (mesacid), ἕνας μεντρεσές (ιεροδίδα-

5. Ὁ ναχιγιές ἀποτελοῦσε ἐδαφικὴ ὑποδιαίρεση ἄλλοτε ἀντίστοιχη καί ἄλλοτε μικρότερη ἀπὸ τὸν καζά.

6. Κατὰ λέξη «οἰκοδόμημα τοῦ Σεντάντ», ἑνός μυθικοῦ βασιλιᾶ τῆς Ὑεμένης.

7. Τό κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, γραμμένο στά Ἀραβικά, ἔχει ὑποστεί κάποιες παραφθορές. Τό ὄνομα τοῦ σουλτάνου παραδίδεται ὡς «Σελίμ-ἱμπν-Σελίμ», ἀλλὰ ἡ διόρθωση εἶναι αὐταπόδεικτη· πρόκειται γιά τὸ Σουλεϊμάν τὸ Μεγαλοπρεπῆ (1520-1566), πού εἶχε πράγματι ἀποσπάσει τὴν περιοχὴ τῆς Πρέβεζας ἀπὸ τοὺς Βενετούς κατὰ τὸ 1530. Στὴ χρονολογία ἡ γραφὴ «ἐξήντα» (sittin) συμφωνεῖ καί ἐπιβεβαιώνει τὴν ὀρθὴ ἐκδοχὴ τῆς χρονολογίας πού ἀναφέρει ὁ ἴδιος ὁ Ἑβλιγιά (παραπάνω, σημ. 2)· κακῶς ἡ ἐκδοσὴ ἔχει «ἔξι» (sitte), ἐκδοχὴ πού μᾶς μεταφέρει πίσω στά 1500/1 μ.Χ., δηλαδή στά χρόνια τοῦ Βαγιαζήτ Β΄.

8. Ἡ ἐκδοσὴ γράφει «τά φρούρια» (al kila), ἔχει ὅμως τὸ ρῆμα στὸν ἐνικό (buniya).

9. Διαβάζοντας girirler ἀντὶ γιά gerilir.

10. Βαρόσι λέγεται γενικά τὸ ἀτείχιστο μέρος μιᾶς πόλης.

σκαλεῖο), ἓνα σχολεῖο, ἓνας τεκές, ἓνα λουτρό —εἶναι ἐγκαταλειμμένο— καθὼς καὶ ἓνα χάνι καὶ ἑκατὸ συνολικὰ μαγαζιά καὶ ἀμέτρητοι κῆποι. Κι ἐδῶ ὄλος ὁ πληθυσμὸς φοραεὶ ροῦχα νησιώτικα, γιατί εἶναι ὄλοι τους ναυτικοὶ στὶς φρεγάτες, πού ἔχουν ρημάξει τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Βενετικοῦ κόλπου¹¹ καὶ τίς ἀκτές τῆς Ἀπουλίας, τῆς Καλαβρίας καὶ ***.¹² Ἐκφράζονται καὶ αὐτοὶ στά Ρωμέικα. Ὑπάρχουν παλληκάρια πολὺ γενναῖα καὶ ἀντριωμένα, πού εἶναι ὄλα τους κορυφαῖοι καὶ ἄξιοι ἀρχηγοί. Μάλιστα τὸ ἔτος [979] (1571/2 μ.Χ.),¹³ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σουλτάνου Σελίμ τοῦ Δευτέρου, ὅταν τὰ πλοῖα μας τράπηκαν σὲ φυγὴ ἀφήνοντας διαλυμένο τὸ στόλο μας, στὸν ὁποῖο ἀναφερθήκαμε παραπάνω, καὶ πολεμώντας μέ τούς ἀπίστους ἔφτασαν σ' αὐτὸ ἐδῶ τὸ λιμάνι τῆς Πρέβεζας, ὅπου κρύφτηκαν γιὰ νά γλυτώσουν τὸ κεφάλι τους, τότε τὰ στρατεύματα τῆς Πρέβεζας, δίνοντας θάρρος στοὺς κατατροπωμένους μαχητὲς τῆς πίστης, ξανοίχτηκαν τὰ ἴδια μέ τίς φρεγάτες ἐναντία στά πλοῖα τῶν ἀπίστων καὶ κυρίεψαν πενήντα ἀπὸ τὰ σκάφη τους, ρίχνοντας στά σίδηρα ὄλους τούς ἀπίστους πού ξεχύθηκαν στή στεριά — ἔτσι ἀφηγοῦνται ὀρισμένοι. Αὐτὴ εἶναι ἡ ρώμη καὶ ἡ λεβεντιά τῶν παλληκαριῶν της, οἱ φρεγάτες τῶν ὁποίων διανυκτερεύουν ὡς σήμερα στὸ λιμάνι τῆς Πρέβεζας, ἔτοιμες νά σαλπάρουν. Τὸ ἴδιο τὸ λιμάνι ἀπέχει ἀπὸ τὸ φρούριο μισὴ ὥρα πρὸς τὰ βόρεια· εἶναι ἓνα λιμάνι μικρὸ, ἀλλὰ ἀσφαλισμένο ἀπ' τούς ὄχτῶ ἀνέμους, καὶ παίρνει διακόσια καράβια. Βρίσκεται μέσα στὸν κόλπο τῆς Πρέβεζας, σ' ἓνα μυχὸ ὅπου εἰσχωρεῖ ἀπὸ τὴ θάλασσα ἓνας μικρὸς κολπίσκος. Ἐδῶ ἀράζουν τὰ πλοῖα, καὶ στίς δυὸ πλευρὲς τοῦ κόλπου βρίσκονται κῆποι καὶ περιβόλια. Καὶ τώρα στὸ μυχὸ αὐτοῦ τοῦ λιμανιοῦ:

Ο ΕΠΑΙΝΟΣ ΤΟΥ ΜΙΚΡΟΥ ΦΡΟΥΡΙΟΥ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Δέν εἶναι παρά ἓνα ἐρείπιο. Μέσα του δέν ὑπάρχει οὔτε ἄνθρωπος οὔτε ὄνομα ἢ ἴχνος ἀνθρώπινου πλάσματος. Ὅμως κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ ρημαγμένο φρούριο ἀράζουν ὄλα τὰ καράβια τῆς Πρέβεζας, χωρὶς καθόλου νά ρίχνουν ἄγκυρα, προφυλαγμένα ἀπ' τούς ὄχτῶ ἀνέμους. Στὴ συνέχεια προχωρᾶμε μιά ὥρα πρὸς τὰ βόρεια· περνᾶμε μιά ράχη καὶ φτάνουμε σ' ἓνα μεγάλο κόλπο ἢ βραχίονα τοῦ κόλπου τῆς Πρέβεζας· συνεχίζουμε ἄλλη μιά ὥρα κατὰ μῆκος τῆς παραλίας· περνᾶμε κάτι ἰχθυοτροφεῖα· ὕστερα:

Η ΕΞΥΜΝΗΣΗ ΤΟΥ ΤΡΑΝΟΥ ΦΡΟΥΡΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ¹⁴

Λοιπόν, πιστοὶ μου ἀδελφοί, σ' αὐτὸ τὸν κόσμον δέν ἐχτίστηκε ἄλλο κάστρο μεγάλο σάν κι αὐτό. Σήμερα εἶναι ἐρείπιο, ἀλλὰ μέσα του ὑπάρχουν

11. «Βενετικὸς κόλπος» (Venedik Köfzezi) ἀποκαλεῖται ἡ Ἀδριατικὴ, ἀπὸ τὴν Κέρκυρα καὶ πάνω· ἡ ὄνομασία δίνεται καὶ στὴν ἴδια τὴν Κέρκυρα, κατὰ παρετυμολογία τοῦ τύπου «Κορφοί» (βλ. σ. 667 τῆς ἔκδοσης).

12. Τὸ κείμενο ἔχει «tınnts», λέξη ἀκατανόητη.

13. Ἡ ἔκδοσις ἔχει «927» (1520/1 μ.Χ.), ἐκδοχὴ πού δέ συμφωνεῖ μέ τὸ ὄνομα τοῦ Σουλτάνου. Ἡ ἀναφορὰ εἶναι στά γεγονότα πού ἀκολούθησαν τὴ ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχει προηγηθεῖ μιά νύξη στὴν περιγραφὴ τῆς Λευκάδας (σελ. 632 τῆς ἔκδοσης).

14. «Παλιὰ Πρέβεζα» εἶναι ἡ ἀρχαία Νικόπολη.

μεγάλα, πλούσια καί θαλερά τσιφλίκια. Σ' ὀλόκληρη τή γήινη ἐπιφάνεια μόνο τό κάστρο τῆς Κωνσταντινούπολης ἢ τά ἐρείπια τῆς πόλης τοῦ Ἰράκ Νταντιγιάν (;)¹⁵ μποροῦν νά συγκριθοῦν μαζί του, γιά νά μὴν πῶ ὅτι εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερο καί ἀπό τό κάστρο τῆς Κωνσταντινούπολης, ἢ τῆς Ἀντιόχειας, ἢ τῆς Καβάλας· σημειῶνω μονάχα πῶς ὁ γύρος του ἰσοδυναμεῖ μέ πορεία πάνω ἀπό δύο ἡμερῶν, καί ὅτι στή μεγάλη αὐτή πόλη ἔφερναν κάποτε γάργαρα νερό¹⁶ ἀπό δύο μέρες μακριά μέ τή βοήθεια χιλιάδων ἀψίδων. Ὅταν κανεῖς ἐπισκεφτεῖ καί περιεργαστεῖ τήν πόλη αὐτή μένει μέ τό δάχτυλο στό στόμα ἀπό τήν ἔκπληξη. Νά ἡ αἰτία πού ἐρημώθηκε:¹⁷ Τόν παλιό καιρό ὁ βασιλιάς τῆς «Ἰκρήτ», δηλαδή ὁ γιός τοῦ βασιλιά Ἰκρήτ, τοῦ οἰκιστῆ τῆς Κρήτης, καί εἰδωλολάτρης αὐτοκράτορας τῶν Ρωμιῶν, μέ τό ὄνομα Μαρτίν ὁ Βρώμικος, ἤρθε μέ χίλια καράβια ἐνάντια στόν αἰρετικό¹⁸ βασιλιά τοῦ Κάρλελι.¹⁹ Μιά καί ἡ πόλη αὐτή ἦταν ἡ ἔδρα τοῦ βασιλιά τοῦ Κάρλελι, ὀνόματι Μαρκοντών, ὁ βασιλιάς τῆς Κρήτης Μαρτίν ὁ εἰδωλολάτρης ἔσφαξε τό βασιλιά τοῦ Κάρλελι καί μέσα σ' ἑφτά μῆνες ἔκανε τή μεγάλη αὐτή πόλη τῆς Πρέβεζας ἐρείπιο καί χάλασμα, ἔψησε στήν πυρά χιλιάδες Ρωμιούς Χριστιανούς αἰχμαλώτους, ἔκανε τά σπίτια χῶμα, καί μεῖναν ἔτσι ὡς σήμερα. Ἐάν ἀπαριθμήσουμε τά μαγικά εἰδῶλα, τήν ἀξιοθαύμαστη πολυτέλεια τῶν θόλων καί τῶν στοῶν, τίς τόσες χιλιάδες μεγάρα καί τίς τόσες χιλιάδες κιονόκρανα ἀπό πολύχρωμα μάρμαρα πού κείτονται ἐδῶ, τό ἀπάνθισμά μας θά γίνεῖ ἕνα βιβλίο ἐρειπίων. Στή συνέχεια προχωρᾶμε καί πάλι ἐπί μισή ὥρα πρὸς τά ἀνατολικά καί συνεχίζουμε γιά διάστημα μιᾶς ὥρας, φέρνοντας γύρο τή θάλασσα τῆς Πρέβεζας καί βλέποντας τά ἰχθυοτροφεῖα.

Δραματική ἐμπειρία τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ

Καί καθὼς προχωροῦσαμε ἀμέριμνοι στήν ἄκρη τῆς θάλασσας πάνω στήν ἄμμο φάνηκαν τά ἴχνη τῶν ποδιῶν ἐνός ἀλόγου πού προχωροῦσαν

15. Δέν ξέρω ποιά πόλη ἐννοεῖ ἐδῶ ὁ Ἐβλιγιά· ἡ λέξη «Νταντιγιάν» συναντᾶται πάντως στό Β' βιβλίο τοῦ «Σεγιαχάτ-ναμέ», ὅπου δηλώνει τό γενάρχη μιᾶς ὀμώνυμης φυλῆς στήν περιοχή τῆς Περσικῆς Γεωργίας.

16. Κατά λέξη «νερό τῆς ζωῆς», «ἀθάνατο νερό»· στόν Ε.Τ. καταντάει ὁμως νά εἶναι συνώνυμο τοῦ «πόσιμο».

17. Ἡ ἱστορία πού ἀκολουθεῖ ἐκτίθεται ἐκτενέστερα στίς σ. 522 κέ. τοῦ ἴδιου βιβλίου, ὅπου οἱ ἐκδότες ἀναφέρουν σάν πηγή της τό «Μπαχριγιέ» («Ναυτικά») τοῦ Πιρί Ρεῖς. Οἱ ἐσωτερικῆς ἐνδείξεις τοῦ μύθου, ἰδίως ἡ Ἰσπανική καταγωγή πού ἀποδίδεται ἐκεῖ στόν ἐπώνυμο βασιλιά «Ἰκρήτ», μέ πείθουν ὅτι ἀπηχεῖ παλαιότερες Χριστιανικῆς παραδόσεις γιά τίς ἐπιδρομές τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης· ἀγνωῶ ὥστόσο ἀπό πού προέρχεται ἡ ἀλλόκοτη ἀναφορά στό ὄνομα τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου, καί ἂν ἡ ἀνάμιξή του προδίδει κάποια μακρινή ἀνάμνηση τῆς μάχης τοῦ Ἀκτίου, ἡ ὁποία βέβαια ὀδήγησε στήν ἴδρυσή καί ὄχι στήν καταστροφή τῆς Νικοπόλεως.

18. Δηλ. Χριστιανό.

19. Κάρλελι εἶναι ἡ «χώρα τοῦ Καρόλου», τοῦ δυνάστη τῆς οἰκογένειας τῶν Τόκκων (1381-1430), στόν ὁποῖο ὑπαγόταν ὄχι μόνο ἡ Αἰτωλοακαρνανία (ὅπου περιορίστηκε ἀργότερα τό τοπωνύμιο) ἀλλά καί ὀλόκληρο τό νότιο κομμάτι τῆς Ἡπείρου. Ἀνάμεσα στίς χῶρες πού ἐξουσίαζε ὁ «Μαρκοντών» ὁ Ε.Τ. ἀναφέρει ἐπίσης (ὄπ. παρ.) τήν Ἄρτα, τή Ναύπακτο καί τή Λευκάδα.

σχεδόν ευθεία μπροστά μας. Ἐλλά τό ἴχνος αὐτό προχωρώντας γινόταν ὄλο καί μεγαλύτερο, καί στό τέλος ἔγινε μία πατημασιά μέ τρεῖς πιθαμές πλάτος. Λέω ἡ ἀφεντιά μου στούς ὑπρέτες μου: «Βρέ παιδιά, τήν εἶδατε αὐτήν τήν πατημασιά;» καί τότε ὁ Φερχάντ μέ τόν Χοσρέφ φωνάζουν «Μά τό Θεό, τί μεγάλη πατημασιά ἀνθρώπου εἶν' αὐτή, ἀφέντη!» κοιτώντας ὅμως τήν ἀριστερή πλευρά τοῦ δρόμου. «Βρέ παιδιά μου, ἐδῶ στά δεξιά κοιτάξετε. Πῶς εἶναι ἀνθρώπινες πατημασιές; Αὐτή ἐδῶ εἶναι πατημασιά ἀλόγου», τοὺς λέω. Καί βλέποντας τά παιδιά τήν πατημασιά τοῦ ἀλόγου, λένε: «Μά κι ἐδῶ ἀφέντη μου, καί σ' αὐτή τήν πλευρά ἔχει ἀχνάρι ἀνθρώπινο», γιατί ἐδῶ, σ' ἀριστερά τῆς ἀλογίας πατημασιάς, ἦταν τά ἴχνη ἑνός πεζοῦ πού πήγαινε πλάι στόν καβαλλάρη. Εὐθύς πηδάω ἡ ἀφεντιά μου ἀπ' τ' ἀλογό μου καί μέ τή φράση «Μπισμιλλάχ» (στό ὄνομα τοῦ Θεοῦ) μετράω τό μήκος τῆς ἀνθρώπινης πατημασιάς. Μά τήν ἱερή Καάβα, ἡ ἀνθρώπινη πατημασιά ἔπανε τέσσερεις ὀλόκληρες πιθαμές, καί τό μέρος ἦταν ζεστό ἀπό τή θερμότητά της. Χάσαμε ὄλοι τά μυαλά μας· ἀμάν, λέγαμε, τί πράμα καί τί θάμα εἶναι τοῦτο, κι ἀρχίσαμε τίς συζητήσεις. Τί ἔπρεπε νά κάνω; Τά πατήματα προχωροῦσαν εὐθεία μπροστά μας στήν ἄκρη τῆς θάλασσας πάνω στήν ἀμμουδιά. Βρίσκοντας καταφύγιο στό Θεό ἐπαναλάβουμε μέ τοὺς ὑπρέτες καί τοὺς συντρόφους μου τά ἐδάφια τοῦ Θρόνου (al Kursi) καί τῶν Δύο Δεομένων (muavizeteyn), καί καθῶς προχωρούσαμε στίς μύτες τῶν ποδιῶν μας, βλέπουμε πάνω στό δρόμο τά κλαδιά ἀπό κάτι πλατάνια, λευκες καί καστανιές, πού ἡ κορφή τους ἔφτανε ὡς τά ὕψη τοῦ οὐρανοῦ, νά κείτονται στό ἔδαφος λές καί τά εἶχε κόψει ξυράφι. Τρόμος φρικτός μέ διαπέρασε ὡς τό κόκκαλο, καί μέ κυρίεψε ἀναστάτωση. Ἐλλά τί νά κάναμε, αὐτός ἦταν ὁ δρόμος μας, ἀδύνατο νά πᾶμε πίσω.

Τέλος πάντων, ἀφοῦ προχωρήσαμε σ' αὐτή τήν κατάσταση γιά 3 ὥρες μέσα ἀπό βουνά καί δάση, περάσαμε τήν ἄκρη τοῦ κόλπου τῆς Πρέβεζας καί μπαίνοντας ξανά σέ μεγάλα σύδενδρα δάση, καθῶς βαδίζαμε μέ τήν ψυχή στό στόμα, ξάφνου δέκα πάνοπλοι ἄπιστοι ληστοσυμμορίτες ἀντικρύζοντάς μας φωνάζουν «Ἐλεος, βοήθεια, συγχώρεση ἀφέντη μου» καί πετώντας σπαθιά καί ντουφέκια μέσα στό δάσος κουλουριάστηκαν κλαίγοντας στά πόδια τῶν ἀλόγων μας. Ἐπομακρύνθηκα καί πάλι ἀπό δίπλα τους καί λέγοντάς τους «Τί εἶναι μωρέ καταραμένοι;» ρώτησα νά μάθω τί τοὺς συνέβαινε. «Κάντε ἕνα καλό στούς ταξιδιωτές, βρέ ἄπιστοι» (τοὺς λέω (:)).²⁰ «Ἐνας πελώριος καβαλάρης καί ἕνας πελώριος πεζός προχωρᾶνε μπροστά σας, καί τά κεφάλια τῶν συνοδοιπόρων σας φτάνουν ἴσαμε τά δέντρα. Στοῦ πεζοῦ τό χέρι εἶναι ἕνα μπαστούνι καί στό ἄλλο του τό χέρι ἕνα σπαθί, καί στό χέρι τοῦ καβαλάρη ἕνα ἀκόμα σπαθί. Βαδίζουν στό δρόμο κατακόβοντας τά δένδρα. Βλέποντας ἐμεῖς τοὺς συνταξιδιωτές σας χάσαμε τά μυαλά μας καί λουφάξαμε σέ μίαν ἄκρη, καί ὁ πεζός σηκώνει τό ρόπαλο πού βαστοῦσε καί χτυπάει ἕναν ἀπό μᾶς στό κεφάλι μέ τόση βία πού τόν ἔκανε λυῶμα. Νά τό κουφάρι του», λένε καί δείχνουν τό κουφάρι. Πραγματικά τό ρόπαλο εἶχε δώσει τέτοιο χτύπημα στόν ἄπιστο πού τίποτε δέν ἀπέμενε γιά νά μαρτυράει

20. Φράση περίεργη καί ἴσως παρεφθαρμένη (τό πρωτότυπο εἶναι: Bir ala-i yolcu kefire-teriz lutf eylesen:).

πώς ήταν ανθρώπινο σώμα· ήταν όλο ένα συντρίμμα. Βλέποντας κι εμείς τόν άπιστο σ' αυτά τὰ χάλια, μέ τό σώμα του καταξেসκισμένο μέσα στά ρούχα του, χάσαμε τελείως τὰ μυαλά μας. Φοβόμασταν όμως καί τούς άπίστους, γιατί οί άπιστοι αυτοί ήταν ληστές καί είχαν έπικεφαλής τους άνδρες δοκιμασμένους. Παίρνοντας λοιπόν όλα τὰ όπλα πού είχαν πετάξει μέσα στό δάσος τούς λέω: «'Ακούστε καταραμένοι, αυτοί εκεί μπροστά μας είναι συνταξιδιώτες μας· μήν ξαναβγειτε λοιπόν στίς στρατες όπλισμένοι καί αποκηρύξτε τή ληστεία». Πήρα θάρρος καί είπα αρκετά λόγια· μά ό Θεός ξέρει πόσο φτωχά είναι όπως τὰ έγγραφα. Οί ύπηρέτες μου πήραν έννέα όπλα, καί έννέα άπίστους αφήσαμε εκεί στό δάσος έμβρόντητους.

Δέ μου άπέμενε πιά κανένα άπόθεμα δύναμης για νά προχωρήσω παραπέρα, αλλά έπικαλούμενοι ξανά τόν "Υψιστο Δημιουργό συνεχίσαμε για [ ] ώρες, βαδίζοντας καί πάλι κατά μήκος του κόλπου τής Πρέβεζας, ώσπου φτάσαμε ξανά στίς πατημασιές. Αυτές όμως άρχισανε νά μικραίνουν, ώσπου τίς χάσαμε στά σύνορα του τσιφλικιου του Καπλάν Πασά, γιου του 'Αρσλάν Πασά των 'Ιωαννίνων.²¹ Δέν είδαμε ώστόσο τὰ πρόσωπά τους, καί μολοντί ρωτήσαμε όσους ταξιδιώτες πλησίαζαν από τήν αντίθετη μεριά, δέν πήραμε ούτε τήν παραμικρή πληροφορία. Τότε μονάχα συνέλαβε ή ταπεινή μου ύπαρξη τό νόημα των γεγονότων, καί καθώς προχωρούσα καβάλα στό άλογο βάλθηκα ευθύς νά επαναλαμβάνω νοερά τό ιερό Κριτήριο, τό μεγάλο καί θείο Κοράνι. 'Εάν σ' αυτό τό δρόμο πέφταμε κατευθείαν πάνω στους άπιστους ληστές θά είχαμε ύποστει τίς συνέπειες, καί τήν ώρα πού θά περνούσε τό μεγάλο άμάξι μας μερικοί από μās ίσως νά έχαναν τή ζωή τους. 'Αλλά χάρη στήν ιερότητα του θεϊκου Κορανίου, για νά μās προστατέψει ό "Υψιστος έστειλε μπροστά μας τούς συνταξιδιώτες καί υπερασπιστές μας, πού έσφαξαν μέ τό ρόπαλο τόν άρχηγό των ληστών, ώστε οί άπιστοι νά ύποθέσουν ότι κι εμείς ήμασταν μαζί τους, καί νά μετανοήσουν ζητώντας έλεος· έτσι, χάρη στήν ιερότητα του μεγάλου Κορανίου, πού είναι άνώτερο άπ' τὰ όπλα, γλυτώσαμε από τούς ληστές, όπως όρίζει καί τό θεόπνευστο εδάφιο του κεφαλαίου [ ]: «καί οί φύλακες του θείου νόμου καί οί όδηγοί καί τὰ χαρμόσινα νέα των πιστών».²² Πόσες φορές δέν είδα νά εφαρμόζεται ή ρήση αυτή προς όφελος των όπαδων του Κορανίου; Αυτά όμως για τή χάρη του 'Υψιστου. Στή συνέχεια προχωράμε μισή ώρα προς τὰ βόρεια:

ΤΟ ΤΣΙΦΛΙΚΙ ΤΟΥ ΛΟΥΡΟΥ (LUROZ)

Είναι του γέρου²³ πασά των 'Ιωαννίνων. 'Εκει μείναμε φιλοξενούμενοι καί άποκαωμμένοι, ένόσω τό αίματηρό άγγελμα τής σφαγής του άπίστου

21. 'Ο Ι. Λαμπρίδης («Περιγραφή τής πόλεως 'Ιωαννίνων, σ. 50) θεωρεί τόν Καπλάν Πασά έγγονό του 'Ασλάν Πασά· πβ. σημ. 47.

22. 'Αντί για τήν περικοπή αυτή, ένα χειρόγραφο έχει άπλως τή φράση «καί σās στέλνει φύλακες».

23. Πιθανότατα πρέπει νά διορθώσουμε τό *pir* (γέρου) του κειμένου σε *Bebr* (σημ. 47)· τό ίδιο αντίγραφικό λάθος επισημαίνεται καί σε ένα χειρόγραφο τής περιγραφής των 'Ιωαννίνων (σελ. 651 τής έκδοσης).

ταξίδευε μπροστά μας, ώσπου έφτασαν άνθρωποι από τό ιεροδικείο για νά κάνουν έρευνα. Προηγουμένως είχε πεθάνει και ό κεχαγιάς του τσιφλικιού, ό Χασάν άγάς, και άφού ή ταπεινότητά μου τόν ένιψα και τόν κήδεψα, τό άλλο πρωί πήραμε από τό Λούρο κολαούζους και περνώντας τους μύλους του Λούρου και ένα έρειπωμένο φρούριο προς τά ανατολικά, και τό τσιφλίκι του Σαχίν μπέη όνόματι [* Καντζά],²⁴ σέ [ ] ώρες διαβαίνουμε από τά πόδια ενός βραχώδους βουνού, διασχίζουμε δάση, και τέλος:

ΤΟ ΕΓΚΩΜΙΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΤΩΝ ΡΩΓΩΝ (ROGUZ)

Είναι κτίσμα τών Ρωμιών βασιλιάδων. Τό κυρίεψε τό έτος [ ] ό Γαζή Έβρενός μπέης,²⁵ τήν εποχή του Σουλτάνου Μωάμεθ Χάν του Πορθητή, από τους Βενετούς άπίστους, όταν αυτοί εγκατέλειψαν άτακτα τίς θέσεις πού κατείχαν μέσα στό κάστρο, παρατώντας το στη σημερινή του κατάσταση. Τό φρούριο στέκει στην άκρη του κόλπου της Πρέβεζας, πάνω σ' ένα χωμάτινο ύψωμα, ένα κυκλώπειο οικοδόμημα μέ σχήμα πενταγωνικό, ένα κάστρο έξαισίο, πού τό μέγεθός του φτάνει όλόγυρα τά χίλια βήματα. Τό έξωτερικό του βέβαια είναι έρειπωμένο, αλλά τό μέσα φρούριο κατοικείται άκόμη. Φρούραρχος όμως και φρουρά δέν υπάρχουν, παρά μόνο μερικά άνθηρά τσιφλίκια στό έσωτερικό του, στα όποια κατοικοϋν άπελεύθεροι μαυροι, Αιθίοπες (και) Άραβες. Και αυτό τό κάστρο βρίσκεται μέσα στα όρια του σαντζακίου τών Ίωαννίνων στην ανατολική πλευρά του κάστρου, κοντά δύο χιλιάδες βήματα άπ' αυτό, ή *γέφυρα τών Ρωγών*. Είναι μία έξαισία μονοκάμαρη γέφυρα, χαμηλότερη όμως και όμαλότερη άπό τή γέφυρα του Μοστάρ στο σαντζάκι της Έρζεγοβίνης, και τό ύψος της είναι άκριβώς πενήντα πήχες. Η γέφυρα είναι φοβερά στενή, τόσο πού φοβάται κανείς νά περάσει άπό πάνω της, γιατί έχει πλάτος μία όργιά. Πού νά τολμήσει κανείς νά κοιτάξει κάτω! Άπό κάτω της κυλάει ό *ποταμός ****,²⁶ πού κατεβαίνει από τά βουνά της πόλης τών Ίωαννίνων και της πόλης της Παραμυθιάς και σμίγει μέ τή θάλασσα της Πρέβεζας. Είναι σαράντα πήχες βαθύς και κυλάει μέ μεγάλη όρμή. Άπό κεί, προχωρώντας μία ώρα προς τά ανατολικά, *τό χωριό [Χαλκιάδες]*.²⁷ Περνώντας το διασχίζουμε κατοικημένα χωριά μέσα σέ παρθένους κάμπους· προχωράμε ξανά έπί μισή ώρα προς τά ανατολικά· ύστερα:

24. Η σημερινή Στεφάνη. Τά χειρόγραφα έχουν «Kanra» ή «Knare».

25. Τό θρυλικό αυτό στρατηγό ό Ε.Τ. τόν αναφέρει άβασάνιστα ως πορθητή δεκάδων φρουριών. Στην πραγματικότητα ό Έβρενός είχε πεθάνει πολύ προτού άνεβεί στο θρόνο ό Μωάμεθ Β' ή γίνει ή κατάκτηση της Ήπειρου.

26. Πρόκειται φυσικά για τό Λούρο, αλλά τά χειρόγραφα έχουν τόν άκατανόητο τύπο «nani» ή «oati». Η άνάγνωση «Ρουμπάτης» πού επιχειρεί ό Σούλης δέν είναι πειστική· ύποψιάζομαι μάλλον ότι πρέπει νά διαβάσουμε Vasi, δηλαδή «Βαθύ», όνομασία πού δίνεται πότε-πότε στην κοιλάδα του Λούρου μεταξύ Φιλιπιάδας και Κλεισούρας (*Σεραφείμ Ξενοπούλου, Δοκίμιον (περί) Άρτης και Πρεβέζης, 1884, σελ. 329, σημ. κθ', και 390, σημ. υιε'*). Τό άρχικό γ θά προέρχεται σ' αυτή τήν περίπτωση άπό έσφαλμένο διπλασιασμό του τελευταίου γράμματος της προηγούμενης λέξης nehri (ποταμός). Για την υπόψη γέφυρα πρβ. Ξενοπούλου, σελ. 46.

27. Τό όνομα φέρεται μέ ποικίλες παραλλαγές: «Hnkârs», «Mikâds», «M-i-kârs».

ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΙΜΑΡΕΤΙ (IMARET)

Είναι ένα μουσουλμανικό χωριό με σαράντα σπίτια, μέ κήπους και μέ περιβόλια, βακούφι του Φαϊκ Πασᾶ.²⁸ Τό χάνι, τό τζαμί, τό ἄσυλο καί ὁ μεντρεσές εἶναι ὅλα εὐεργεσίες του Φαϊκ Πασᾶ καί ἀποτελοῦν ἕνα σπουδαῖο τόπο περιπάτου ὅμοιο μέ κῆπο τῆς Ἑδέμ.²⁹ Τό τζαμί καί τά ὑπόλοιπα οἰκοδομήματα εἶναι ὅλα κεραμοσκέπαστα, καί στό μαγειριό του ἐστιατορίου ὑπάρχουν ἄφθονα καλά πρωί καί βράδυ γιά κάθε περαστικό ἢ διαβάτη. Στή συνέχεια, χωρίς νά περάσουμε τό μεγάλο ποταμό τῆς Ἄρτας, περπατήσαμε πρός τά κάτω κατά μήκος του ποταμοῦ καί σέ μία ὥρα διαβήκαμε τήν ἀξιοθαύμαστη κυκλώπεια γέφυρα του Φαϊκ Πασᾶ μέ τά δεκατρία της τόξα,³⁰ πού ὀρθώνεται ἴσαμε τά οὐράνια. Εἶναι μία γέφυρα περίτρανη, μέ ἕνα πανύψηλο κεντρικό τόξο, μέ πλάτος τεράστιο, ὕψος πενήντα πῆχες καί συνολικό μάκρος ὀχτακόσια βήματα ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη, ἕνα ἀριστοτεχνικό γεφύρι πού οἱ τέσσερις ἀπ' τίς καμάρες του ἔχουν ἀπό ἑκατό βήματα ἄνοιγμα. Πάνω σ' αὐτό τό γεφύρι μποροῦν νά περάσουν δυό ἀμάξια πλάι-πλάι. Ἀπό κάτω κυλάει ὁ ποταμός τῆς Ἄρτας, πού κατεβαίνει ἀπό τά βουνά τῶν Τρικάλων καί τῆς Καλαμπάκας καί περνώντας αὐτή τή γέφυρα σμίγει μέ τόν κόλπο τῆς Πρέβεζας. Περνώντας αὐτή τή γέφυρα ὑπάρχει κι ἀπ' τίς δύο μεριές στράτα λιθόστρωτη γιά διάστημα μιᾶς ὥρας, καί οἱ δυό πλευρές της εἶναι ὅλο [* κῆποι,]³¹ ὅπου φυτρώνουν λεμονιές καί νεραντζιές. Ἀπό τή γέφυρα αὐτή προχωρᾶμε χίλια βήματα πρός τά βόρεια πάνω στό καλντερίμι· περνᾶμε ὄνειρεμένους κήπους καί κατοικημένα χωριά καί τσιφλίκια ὕστερα:

ΤΟ ΕΓΚΩΜΙΟ ΤΟΥ ΦΡΟΥΡΙΟΥ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΑΙ ΚΡΑΤΑΙΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Ἡ αἰτία τῆς ὀνομασίας της [ ].³² Εἶναι κτίσμα του βασιλιᾶ [ ], ἀφέντη τῶν Τρικάλων. Τήν πήρε ἀπό τά χέρια τῶν Βενετῶν ὁ μέγανος Γαζή Ἑβρενός τό ἔτος [ ], τήν ἐποχή του Σουλτάνου Βαγιαζήτ του Ὀσίου.³³

28. Γιά τό Φαϊκ Πασᾶ καί τά ἰδρύματά του βλ. *Ξενοπούλου*, ὁπ.παρ., σελ. 177, 327.

29. Κατά λέξη «τῆς Ἑρέμ», ὄνομα μυθικοῦ κήπου στήν Ἀραβία.

30. Στόν ἀριθμό τῶν τόξων του γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας ὁ Ε.Τ. περιλαμβάνει προφανῶς καί τίς μικρές, ἐνδιάμεσες καμάρες, ὀρισμένες ἀπ' τίς ὁποῖες εἶναι σήμερα φραγμένες. Τήν ἀπόδοση του γεφυριοῦ στό Φαϊκ Πασᾶ δέ μόρεσα νά τή διασταυρώσω.

31. Διορθῶνω σέ *baglar* (κῆποι) τό *daglar* (βουνά) του κειμένου.

32. Μία παρετυμολογία του τουρκικοῦ τύπου *Narda* δίνεται παρακάτω (ὄπου ἡ σημ. 42). Γιά τούς διοικητικούς ὄρους πού ἀναφέρονται στή συνέχεια βλ. τίς σημειώσεις 3, 4, 5.

33. Εἶναι ὁ Βαγιαζήτ Β' (1481-1512). Καί αὐτή ἡ πληροφορία του Ἑβλιγιά δέν ἔχει καμία ἰδιαιτέρη ἱστορική βάση (ἡ Ἄρτα κατασχέθηκε ἀπό τούς Τόκκουσ τό 1449)· φαίνεται ὅμως πῶς ὑπάρχει ἐδῶ κάποια εἰδικότερη σύγχυση στό ὄνομα του σουλτάνου, γιάτι καί παρακάτω τό ὄνομα του Βαγιαζήτ δίνεται στό μεγάλο τζαμί του κάστρου, πού στήν πραγματικότητα ἰδρύθηκε ἀπό τόν προκατόχου του Μωάμεθ Β' (*Ξενοπούλος*, ὁπ.παρ.· τό τζαμί του βαρσοιοῦ, ἀντίθετα, ἦταν πράγματι του Βαγιαζήτ). Ἡ περιγραφή του κάστρου τῆς Ἄρτας περιέχει καί ἄλλες περιέργες ἀνακολουθίες, ὅπως διαπιστώνεται ἀπό μία προσεκτική της ἀνάγνωση.

Ἔχει καθεστῶς αὐτοκρατορικοῦ χασιοῦ στήν περιφέρεια τοῦ σαντζακίου Ἰωαννίνων καί ἀποτελεῖ καζά βαθμοῦ ἑκατόν πενήντα ἀκτσέδων. Ὁ ναχιγιές της ἔχει [ ] χωριά. Τό κάστρο της εἶναι μία ὥρα ἀπό τήν ἄκρη τῆς θάλασσας πρὸς τὰ βόρεια, στή ρίζα ἑνός χαμηλοῦ καί βραχώδους βουνοῦ, ἕνα κυκλώπειο λίθινο ἀρχιτεκτόνημα μέ σχῆμα τετράπλευρο, ἕνα κάστρο τῆς μάχης καί τοῦ πολέμου· ψηλά στό ἀνώφλι μιᾶς πύλης πού βλέπει πρὸς τήν πλευρά τῆς Μέκκας, στήν ἐσωτερική ὄψη τῆς καμάρας, εἶναι συμβολικά κρεμασμένο ἕνα τεράστιο ψαροκόκαλο.³⁴ Ἡ πόρτα εἶναι μεγάλη καί σιδερένια, καί τό ἐσωτερικό φρούριο βρίσκεται στ' ἀριστερά της, ὅπως βλέπουμε πρὸς τήν πόλη. Μέσα ὑπάρχουν σαράντα κεραμοσκέπαστα σπίτια καί τό τζαμί τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ τοῦ Ὀσίου. Τό μέγεθός του εἶναι ὀλόγυρα δύο χιλιάδες ἐξήντα βήματα. Ἡ βορεινή (semal) καί ἀρκτική (yildiz) πλευρά αὐτοῦ τοῦ φρουρίου περιβάλλεται ἀπό τόν ποταμό τῆς Ἄρτας. Στή νότια, νοτιοανατολική καί ἀνατολική του πλευρά ὑπάρχει ἕνα μεγάλο βαρόσι. Στό φρούριο βρίσκεται τό ὀλότελα κεραμοσκέπαστο τζαμί τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ Χάν μέ τόν πέτρινο μιναρέ του καί στήν αὐλή του ἕνα μεντρεσέ, ἐνῶ στή νοτιοανατολική πλευρά τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ φρουρίου, βλέποντας πρὸς τήν πόλη, ὑπάρχει ἕνα πολυόροφο βασιλικό σεράι. Μέσα του κατοικεῖ μονάχα ὁ φρούραρχος καί στέκει ἕνα ἔρημο προσκύνημα (mescid). Μαγαζιά μέσα στό φρούριο δέν ὑπάρχουν καθόλου, ἐνῶ οἱ δρόμοι εἶναι ὅλοι στρωμένοι μέ λεία [φυσική] ἄσπρη πέτρα, καί τό πάνω μέρος τῆς βάσης τοῦ τείχους εἶναι ἀπό μάρμαρο· πέρα ἀπό τό δρόμο εἶναι ἕνας τόπος προσευχῆς (namazgâh). Δέντρα φυτεμένα δέν ὑπάρχουν καθόλου· μιᾶ πλατεία (musala) μέ χλόη καί κρίνα εἶναι ὁ ὁμόνος χῶρος ἀναψυχῆς. Τό φρούριο αὐτό, ἐνῶ ἔχει ὀλόγυρα τείχη διπλά, διαθέτει χαντάκι μονάχα στή δυτική του πλευρά. Στίς ἄλλες πλευρές χαντάκι δέν ὑπάρχει. Συνολικά ὑπάρχουν δεκαοχτώ ὄχυρά. Τό φρούριο κατοπεύεται ἀπό τὰ βουνά πού ὑψώνονται πίσω ἀπό τό βαρόσι πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς νοτιοανατολικῆς του πύλης.

Ἕγνος τοῦ ἔξω βαροσιοῦ τῆς Ἄρτας

Συνολικά ὑπάρχουν ὄχι λιγότερα ἀπό δύο χιλιάδες κεραμοσκέπαστα σπίτια λαμπρά, καταστόλιστα καί πάντοτε διόροφα, μέ κήπους, μέ περιβόλια, μέ συντριβάνια καί στέρνες γεμάτες γάργαρα νερά, ἐνῶ ὑπάρχουν συνολικά δεκαεπτὰ μαχαλάδες, ἀλλά μόνο οἱ τρεῖς μαχαλάδες εἶναι μουσουλμανικοί, οἱ τέσσερες ἐβραϊκοί, καί οἱ δέκα εἶναι τῶν Ρωμιῶν ἀπίστων. Ἀρμένιοι καί Φράγκοι ἀπουσιάζουν τελείως, ἀλλά Λατίνοι ἄπιστοι ὑπάρχουν κάμποσοι.³⁵ Ἐπίσης ὑπάρχουν ἀριθμητικά ἕξι τζαμιά γιά τίς προσευ-

34. Ὑποθέτω πῶς ἐννοεῖ κάποιο φονικό ἐργαλεῖο· παρόμοια ἀναφέρει γιά τήν πύλη τῆς Καστοριάς (τ. Ε', σ. 575), ὅτι εἶναι στολισμένη μέ «ποικίλα πολεμικά ὄργανα καί κρεμαστές σιδερένιες ψαλίδες» (makas: ὁ Δημητριάδης, σ. 165, μεταφράζει «δικτυωτά»), καί τοῦ Χαλεπιοῦ (τ. Θ', σ. 371) μέ «κράνη, πανοπλίες, θώρακες καί μάνταλα».

35. Λατίνοι ὀνομάζονταν ἀπό τοὺς Τούρκους οἱ Ἑλληνοκαθολικοί· δυσπιστῶ γιά τήν ἐρμηνεία τοῦ Δημητριάδη (σ. 70) ὅτι ἐννοεῖ τοὺς Βλάχους.

χές τῶν πιστῶν. Δυὸ τζαμιά εἶναι μέσα στό κάστρο, ἐνῶ στήν ἀρχή τῆς ἀγορᾶς ὑψώνεται τό δίπατο τζαμί τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ τοῦ Ὀσίου, κεραμοσκέπαστο καί μέ πέτρινο μιναρέ, τό κέντρο τῆς πολυπληθέστερης ἐνορίας. Στήν αὐλή του διαθέτει χῶρο προσευχῆς. Στήν ἄκρη τῆς νότιας πλευρᾶς τῆς πόλης στέκει τό κομψό Τεκέ τζαμί. Τό [ ] τζαμί εἶναι κτίριο ἀρχαῖο. Ἐπιπλέον ὑπάρχουν συνολικά [9] προσκυνητάρια τῶν πιστῶν, ἀνάμεσά τους τό τέμενος τοῦ Μπαμπᾶ κοντά στό σεράι τοῦ Γιουσούφ μπέη καί τό τέμενος τοῦ Φρουράρχου (dizdar mescidi) καί [ ]. Στήν πόλη αὐτή δέν βρίσκεται οὔτε ἓνα κτίριο σκεπασμένο μέ μολύβι, ἐνῶ συνολικά ὑπάρχουν τρεῖς μεντρεσέδες γιά τούς σπουδαστές, ἀνάμεσά τους ὁ ἀνθηρός μεντρεσές τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ Χάν καί [ ] συνολικά ὑπάρχουν πέντε σχολεῖα γιά τά παιδιά καί τρία μοναστήρια δερβισῶν, ἀνάμεσά τους τό ἀνθηρό μοναστήρι τοῦ Τεκέ τζαμί [ ] ἐπίσης ὑπάρχει ἓνα χάνι γιά τούς ἐμπόρους. Εἶναι ἓνα μεγάλο χάνι πού βρίσκεται στό δρόμο ἀπέναντι ἀπό τό τζαμί τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ Χάν. Μπροστά στήν πόρτα αὐτοῦ τοῦ χανιοῦ, ὁ ἀξιοθαύμαστος πύργος τοῦ ρολοιοῦ. Εἶναι ἓνας ἐπιβλητικός πύργος στό δρόμο ἀπέναντι ἀπό τό χάνι, μ' ἓνα ρολοῖ τοῦ ὁποῖου ἡ καμπάνα εἶναι τεράστια. Ὁ χτύπος της ἀκούγεται ὡς μία ὥρα μακριά. Ἔχει ἓνα μηχανισμό καί κάνει μία περιστροφή σέ εἰκοσιτέσσερις ὥρες. Εἶναι ἓνα πραγματικό ἀριστούργημα πού ὅμοιό του μηχανικό ρολοῖ δέν ὑπάρχει σέ καμμία χώρα.

Συνολικά ἐξάλλου ὑπάρχουν [ ] λουτρά, καί 400 μαγαζιά. Ὑπάρχουν μπόλικοι [μαχαϊράδες]³⁶ καί παπουτσῆδες, ἀλλά λιθόκτιστη σκεπαστή ἀγορά δέν ἔχει· καί πάλι ὅμως ὑπάρχει διαθέσιμο κάθε παράξενο ἐμπόρευμα σέ ἀτέλειωτη ποικιλία. Καφενέδες ὑπάρχουν στή ρίζα τοῦ κάστρου. Μερικοί δρόμοι εἶναι λιθόστρωτοι, μά καθὼς ἡ πόλη εἶναι σέ τόπο ἀμμουδερό πολλές μεριές εἶναι χωρίς λιθόστρωτο· καί ἐπειδὴ ἡ τοποθεσία της εἶναι ταυτόχρονα ἀμμουδερή καί βραχώδης, δέν ὑπάρχουν καθόλου πηγές, ἀλλά πίνουν ἐξάισιο γάργαρο νερό ἀπό χίλια ἑκατό συνολικά πηγᾶδια. Ὁ ποταμός τῆς Ἄρτας πού κυλάει μέσα στήν πόλη ἔχει κι αὐτός νερό γάργαρο, ἀλλά οἱ κάτοικοι τῆς περιφέρειας, κρίνοντας ὅτι τό νερό εἶναι βαρῦ, δέν πίνουν ἀπό αὐτό, παρά πίνουν νερά πηγαδίσια. Μιά καί ὁ ἀέρας εἶναι βαρῦς, ὅσοι ἔχουν προβλήματα ὑγείας βγαίνουν στόν ἀγιαλά,³⁷ γιατί στά ἀνατολικά καί νοτιοανατολικά τῆς πόλης εἶναι χαμηλοί καί ἀπότομοι ἄσπροι βράχοι καί ἡ πόλη βρίσκεται ἀνάμεσά τους, γι' αὐτό τό χρῶμα τοῦ προσώπου τῶν κατοίκων τείνει κάπως πρός τό ὠχρό. Διακρίνονται γιά τά ζωηρά φαγοπότια τους. Συνολικά ὑπάρχουν ἔντεκα ἐκκλησίες, καί ἀνάμεσά τους, πέρα ἀπό τή νότια ἄκρη τῆς πόλης μέσα στά περιβόλια, εἶναι ὁ αἰρετικός ναός τοῦ βασιλιᾶ [Μιχαήλ],³⁸ ἓνα τεράστιο καί ἀριστουργηματικό θολωτό κτίριο πού μέσα του

36. Στό πρωτότυπο b(i)çakci· ἀπίθανη φαίνεται ἡ γραφή τῆς ἐκδόσης n(a)çakci («κασματζῆδες, ἀξινοποιοί»).

37. Ἄγιαλάς (yaylak): θερινή διαμονή, θερινό βοσκοτόπι.

38. Ἡ ἐκδοση ἔχει m(e)çal, κατά λέξη «ἐμβέλεια»· τό πιό ἀξιόπιστο χειρόγραφο γράφει ὅμως «mha-l patrç», πού μπορεί νά ἐρμηνευθεῖ «τοῦ Μιχαήλ τοῦ Πατριάρχου» ἢ «τοῦ Μιχαήλ ὁ Πατριαρχικός» (ναός). Ἡ (ἐσφαλμένη, ἀπόδοση τῆς Παρηγορήτισσας —γιατί περί αὐτῆς φυσικά πρόκειται— στό δεσπότη τῆς Ἡπείρου Μιχαήλ Δούκα μαρτυρεῖται καί ἄλλοι· βλ. Α. Ὀρλάνδου, Ἡ Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης, σελ. 8-9. Ἡ λέξη «Πατριάρχης», πού

είναι πενήντα καλόγεροι και τά κελλιά τους· επίσης [* αξιοπερίεργο] κτίσμα³⁹ είναι και ή Πατριαρχική εκκλησία κοντά στο σεράι του Γιουσούφ αγά. Είναι εκπληκτική ή λαμπρότητα και ο στολισμός τους, καθώς και ο αριθμός των αφιερωμάτων (enkaf) που διαθέτουν μέσα στην πόλη. Έρχονται τάματα απ' όλη τή Φραγκιά, και γύρω στους διακόσιους παπάδες προσφέρουν τροφή και περιποιούνται κάθε περαστικό και διαβάτη. Από τό ναό αυτό ο μουφτής τής πόλης και ο ιερός επίτροπος τής Μέκκας και ο καδής με βαθμό εκατόν πενήντα άκτσέδων και ο αγάς του χασιοϋ τής πόλης και ο φρούραρχος και οι εβδομήντα άνδρες τής φρουράς και ο μουχτεσίπ αγάς (άγορανομικός επίτροπος) και οι λοιπές αρχές τής πόλης, όλοι εισπράττουν δικαίωμα προστασίας για τά αφιερώματα αυτού του ναού. Υπάρχει ένα παγκοσμίως γνωστό Πατριαρχικό μοναστήρι, ενώ ή πόλη αυτή τής Άρτας τόν καιρό του Φιλίππου (Filikos)⁴⁰ ήταν μεγάλη πόλη, όπως δείχνουν οι τόσες εκατοντάδες χιλιάδες μεγάλων κτιρίων και τά αρχαία ίχνη σε τόσες χιλιάδες τόπους.

Ο έπαινος του πλούτου των φαγώσιμων, των όπωρικων και των ποτων

Σ' αυτά περιλαμβάνεται ή περίφημη και εκλεκτή εϋλογία των ροδιων —που φτάνουν ως μία όκά— και των ξυνων ροδιων της, που μόνο στη χώρα των Περσων και στην πόλη τής Βέροιας⁴¹ έχουν σόρια τόσο ζουμερά. Βουνά και πέτρες είναι κατάφορτα από ροδιές, πράγμα που υπήρξε και ή αιτία τής ονομασίας «Άρτα»,⁴² ενώ απ' τήν άλλη μεριά οι λεμονιές, οι πορτοκαλιές, τά σύκα, οι έλιές, τ' άμπέλια και τά περιβόλια σκεπάζουν τόν όρίζοντα ως μιās ήμέρας δρόμο. Ρόδια, λεμόνια, νεράντζια, έλιές και σύκα φεύγουν όλα από δω για τίς χώρες τής Ρούμελης.

Οι κερδοφόρες ασχολίες του επαγγελματικού κόσμου

Βασικό έπάγγελμα και ασχολία των κατοικων είναι τό εμπόριο. Τά κρασιά που βγαίνουν απ' τ' άμπέλια τους τά πουλάνε κουβαλώντας τα από έπαρχία σε έπαρχία, και γνωστά σ' όλο τόν κόσμο είναι και τά λευκορόδινα πεπόνια τους.

συναντάται και παρακάτω, έχει στον Ε.Τ. πολύ χαλαρή σημασία: «'Ορθόδοξος ιεράρχης», «δεσπότης»· για τό χαρακτηρισμό «αίρετικός» (dall) πβ. σημ. 18.

39. Τό κείμενο έχει bina-i garbi, «κτίσμα Δυτικό», «των Δυτικών»· προτιμάω να διαβάσω garib, «περίεργο».

40. Για τόν Φίλιππο ο Ε.Τ. αναφέρει άλλου ότι, εκτός από πατέρα του 'Αλεξάνδρου, ήταν και έγγονός του Σολομώντα και βασιλιάς τής Καβάλας· βλ. Δημητριάδης, σ. 163, 209 κ.ά., και 'Επετ. 'Ετ. Βυζ. Σπουδων, ΙΔ' (1938), σ. 508 κέ.

41. Τό κείμενο γράφει «Καραφερετζίκ» αντί του σωστού Τουρκικού τύπου «Καραφέρια». Πβ. Δημητριάδης, σ. 260.

42. 'Η λέξη Narda ('Άρτα) μπορεί επίσης να σημαίνει «στό ρόδι».

Ὁ ὑπολογισμός τῶν συντεταγμένων τῆς περιοχῆς

Σύμφωνα μέ τίς ἀρχές τῆς ἀστρονομικῆς ἐπιστήμης ἡ πόλη αὐτή βρίσκεται στό μέσο τῆς τρίτης κλιματικῆς ζώνης⁴³ καί τό πλάτος τοῦ παραλλήλου τῆς ἀντιστοιχεῖ στά γράμματα «λάμ - τά» (39^ο), ἐνῶ τό μήκος τοῦ μεσημβρινοῦ τῆς στά γράμματα «νούν - χέ» (55^ο).⁴⁴ Ἡ διεύθυνση τῆς Μέκκας παρουσιάζει ἀπόκλιση τριανταεννέα μοιρῶν πρός τά ἀνατολικά τῆς γραμμῆς τοῦ μεσημβρινοῦ πού ἐκτείνεται πρός τά νότια.

Ἡ ἀξιοθαύμαστη περιγραφή τοῦ βουνοῦ τῆς Ἄρτας

Προχωρώντας ἀπό τήν πόλη τῆς Ἄρτας ἐπί μισή ἡμέρα πρός τά βόρεια ὑπάρχει ἀπό τόν καιρό πού κατεῖχαν τήν Ἄρτα οἱ ἄπιστοι ἕνα ἀπύθμενο χάσμα, ὅπου, τεντωμένες μεταξύ τῶν δύο βράχων πού ὑψώνουν ἀπ' τίς δύο πλευρές μιᾶς ρεματιᾶς τίς κεφαλές τους ὡς τά ὕψη τοῦ οὐρανοῦ, διπλές καί παράλληλες σιδερένιες ἄλυσίδες μέ πάχος ὅσο τό μπούτι ἐνός ἀνθρώπου σχηματίζουν μιᾶ γέφυρα· πάνω στήν κρέμαση τῶν ἄλυσίδων τῆς ἔχουν προσαρμοστεῖ πατερά, δημιουργώντας ἕνα ἀριστοτεχνικό γεφύρι ἀπ' ὅπου περνοῦν κάθε φορά οἱ ἄνθρωποι. Ἄλλά οἱ ἄντρες αὐτοῖ θά πρέπει νά ἔχουν ψυχή στά σωθικά τους γιά νά μήν τούς κοπεῖ ἡ χολή καί συμβεῖ τό μοιραῖο, γιάτί ἄν κανεῖς κοιτάξει πρός τά κάτω τά μάτια του σκοτεινιάζουν λές καί πρόκειται γιά ἀπύθμενη ἄβυσσο ἢ γιά τήν τρύπα τῆς Κόλασης. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς τῆς χώρας εἶναι μαθημένοι ὥστε περπατώντας ἀπό τό ἕνα χωριό στό ἄλλο δίχως νά χασομεροῦν οὔτε [* στιγμή] στό βάθος τῶν κοιλάδων νά φτάνουν σέ μιᾶ [* μέρα]⁴⁵ ἀπό τήν κρεμαστή αὐτή γέφυρα στίς πόλεις τῆς Καλαμπάκας καί τῶν Τρικάλων. Στό σφυροκόπημα τοῦ ἀνέμου ὅμως οἱ ἄλυσίδες τῆς γέφυρας τραμπαλίζονται σάν τραμπάλα, καί ἄλλωστε μονάχα οἱ ἄνθρωποι περνᾶνε ἀπό κεῖ, ἐνῶ τά ἄλογα, τά μουλάρια, τά βόδια ἢ τά βουβάλια ὄχι πάντως τό ταπεινό, ἀδέξιο, γεμάτο ἀδυναμίες κοπάδι μας μέ τά (ἀνθρώπινα) πρόβατά του κατόρθωσε νά περάσει. Τό μάκρος τῆς γέφυρας εἶναι δύο χιλιάδες πενήντα βήματα, καί οἱ δύο ἄκρες τῶν ἄλυσίδων εἶναι στερεωμένες στά βράχια τῶν δύο πλευρῶν μέ μαρμάρινα κιονόκρανα. Ἡ συντήρηση, ἡ ἐπισκευή καί ἡ ἀσφάλεια τῆς γέφυρας ἔχει μόνιμα ἀνατεθεῖ στόν πληθυσμό ἐνός χωριοῦ. Ἀφοῦ θαυμάσαμε αὐτό τό ἀσύγκριτο γεφύρι, στή συνέχεια γυρίσαμε καί πάλι στήν πόλη τῆς Ἄρτας, ὅπου παρέμεινε ὁ ἀγάς τοῦ δεφτερδάρη (οἰκονομικοῦ ἐπόπτη) Ἀχμέτ Πασᾶ, κι ἀφοῦ ἀποχαιρετιστήκαμε μέ τόν ἀγά καί μέ τόν προεστό τῆς πόλης Γιουσούφ ἀγά ἐφύγαμε ἀπό κεῖ, καί περνώντας τό χωριό Ἰμαρέτι διαβήκαμε τίς παρυφές

43. Οἱ Ἄραβες γεωγράφοι διέκριναν ἐφτά παράλληλες κλιματικές ζώνες (iklim) μέ κατεύθυνση ἀπό τόν Ἰσημερινό πρός τά βόρεια· βλ. *Ibn Khaldun*, Προλεγόμενα, Κάλβος (1980), σ. 58 κέ.

44. Τό ἀκριβές γεωγραφικό πλάτος τῆς Ἄρτας εἶναι 39^ο 9'. Τό μήκος τῆς ἔχει ὑπολογιστεῖ μέ τό Πτολεμαϊκό σύστημα, πού τοποθετεῖ τόν μηδενικό μεσημβρινό στόν Ἀτλαντικό Ὠκεανό, στό θεωρούμενο ὡς δυτικό ἄκρο τῆς οἰκουμένης.

45. Στό κείμενο οἱ λέξεις «στιγμή» (anda) καί «μέρα» (gunde) βρίσκονται σέ ἀντίστροφες θέσεις.

τῶν βουνῶν τοῦ κάμπου τῆς Ἄρτας, διασχίσαμε πετρώδεις καί ἀμμώδεις τόπους, προχωρήσαμε ἐπὶ 4 ὥρες πρὸς τὰ βόρεια μέσα ἀπὸ κατοικημένα χωριά, καί τότε, μέσα σέ μία μεγάλη [ῥαία] κοιλάδα καί πάνω στό δρόμο, (εἶδαμε):

ΤΟ ΧΑΝΙ ΤΟΥ ΚΑΠΟΥ ΑΓΑ

Εἶναι ἓνα μεγάλο χάνι μέ πενήντα τζάκια καί σκεπασμένο μέ κεραμίδια, προσφορά τοῦ εὐνούχου Ἀβδουραχμάν Πασᾶ, ἄλλοτε βεζύρη τῆς Αἰγύπτου· στήν πόρτα του ὑπάρχει τό ἐξῆς χρονόγραμμα (tarih)⁴⁶:

Ἐδῶ ὁ Ἀβδουραχμάν ἀγάς, πρῶτος ἀγάς τῆς Πύλης
ἔχει ἀπὸ τὰ θεμέλια του τοῦτο τό χάνι ὑψώσει·
δύο χεράκια βγάλε μου καί τή χρονιά του βλέπεις:
«Ὁ Κύριος μέ Παράδεισο ἄς τοῦ τό ξεπληρώσει»
1058 (1648 μ.Χ.)

Ἀπὸ τό χάνι αὐτό, ἄλλες 3 ὥρες πρὸς τὰ βόρεια, τό χωριό Δερβένι (Derbend)· εἶναι τόποι ἄγριοι καί ἐπικίνδυνοι. Στή συνέχεια περνᾶμε τὰ Πέντε Πηγᾶδια (Bes Kuyu) καί ἀφοῦ προσπεράσουμε ἓνα μεγάλο ἀγιαλιά διασχίζουμε σέ [7] ὥρες τόπους μέ κήπους καί περιβόλια καί στίς δύο πλευρές· κατεβαίνουμε τήν πλαγιά· ὕστερα, στήν ἄκρη τῆς πεδιάδας τῶν Ἰωαννίνων:

ΤΟ ΤΣΙΦΛΙΚΙ ΤΟΥ ΜΠΕΜΠΡ ΠΑΣΑ⁴⁷

Ἔχει ἓνα χάνι σάν κάστρο καί μερικά μαγαζιά. Στή συνέχεια προχωρᾶμε ἐπὶ [3] ὥρες πρὸς τὰ δυτικά, περνώντας εὐφορα τσιφλίκια [μέ τρεχούμενα νερά καί ζωογόνα νάματα, καί κήπους καί περιβόλια ἐδῶ κι ἐκεῖ]⁴⁸ (καί φτάνουμε στά Γιάννενα).

46. Ἀντίθετα μέ τήν ἀπλή κτιτορική ἐπιγραφή τοῦ κάστρου τῆς Πρέβεζας (σημ. 7), ἐδῶ ἔχουμε ἓνα πραγματικό «χρονόγραμμα», δηλαδή ἓνα ἐπίγραμμα τοῦ ὁποίου ἡ χρονολογία ἐξάγεται ἀπὸ τήν ἄθροιση τῶν ἀριθμητικῶν ἀξιῶν τῶν γραμμάτων τοῦ τελευταίου (συνήθως) στίχου του, ὅπως προκύπτουν ἀπὸ τή θέση τους στό παλιό ἀραβικό ἀλφάβητο. Ἐδῶ ὁ κρίσιμος στίχος, μέ κάποιες διορθώσεις πού προτείνουν οἱ ἐκδότες, ἔχει ὡς ἐξῆς στό πρωτότυπο: *vire c(e)natla ecr(i)ni m(e)yla*. Τά γράμματα αὐτά μᾶς δίνουν τόν ἀριθμό 1060, ἀπὸ τόν ὁποῖο ἀφαιρώντας δύο μονάδες («χεράκια», iki el) προκύπτει ἡ σωστή χρονολογία, 1058 Ἐγίρας. Ὁ τίτλος «Καπού ἀγάς» ἢ «ἀγάς τῆς Πύλης» δηλώνει τόν ἀρχιευνούχο τοῦ σουλτανικοῦ ἀνακτόρου· τό χάνι του, κατὰ τόν Σούλη, εἶναι τό γνωστό ἀργότερα ὡς χάνι τοῦ Καρβασαῶ, κοντά στό χωριό Μουλιανᾶ (Γοργόμυλο).

47. Ὁ Μπέμπρ Πασάς γνωστός καί ἀπὸ ἄλλες πηγές μέ τὰ παρεφθαρμένα ὀνόματα «Μπρέτι» ἢ «Peripini», ἀναφέρεται ὡς διοικητής τῶν Ἰωαννίνων λίγο πρὶν ἀπὸ τήν ἐπίσκεψη τοῦ Ἐβλιγιά. Πρόκειται πιθανότατα γιά τό ἴδιο πρόσωπο μέ τόν προαναφερόμενο Καπλάν Πασά (καί τὰ δύο ὀνόματα σημαίνουν «τίγρης») πρβ. *Ι. Θεοχαρίδη*, Οἱ διοικητές τῶν Ἰωαννίνων σύμφωνα μέ τό Salname τοῦ 1892-1893, Δωδώνη, 12 (1983), σ. 166, καί *Λαμπρίδη*, ὅπ.παρ. (σημ. 21), ὅπου καί περισσότερες, ὄχι πολὺ ἀξιόπιστες πληροφορίες γιά τή γενεαλογία καί τή διαδοχή τῶν ἀπογόνων τοῦ Ἀσλάν Πασᾶ.

48. Ἡ ἐπιπλέον φράση ὑπάρχει μόνο σέ ἓνα χειρόγραφο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ

Γ. Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ	: 'Ο έπιληπτικός αυτοκράτωρ και ή βασίλισσα-άγια	Σελ. 189
Κ. Α. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ	: Τό μεταφραστικόν, διορθωτικόν και έρμηνευτικόν έργον του άγιου Μαξίμου του Γραικού	» 210
Γ. Χ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ	: 'Η άναγνώριση του Μαξίμου Γραικού ως άγιου και ό καθορισμός κοινής έκκλ. πράξης άναγνώρισης άγιων από την 'Ορθόδοξη 'Εκκλησία	» 222
Μ. ΚΟΚΟΛΑΚΗ	: 'Ο 'Εβλιγιά Τσελεμπή στην Πρέβεζα και στην "Αρτα	» 234
Μ. ΠΕΡΑΝΘΗ	: 'Η ιστορία της "Αρτας	» 248
Γ. Σ. ΑΝΑΛΟΓΙΔΗ	: Κώστας Φρόντζος, ό ήπειρωλάτρης	» 253
Μ. ΑΥΕΡΟΦΦ	: 'Η άγια Θεοδώρα της "Αρτας	» 259
Α. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ	: Τό πορτραίτο του Πύρρου βασιλιά της 'Ηπείρου στην 'Ελληνιστική και Ρωμαϊκή Τέχνη	» 284
Οικονομικές ενισχύσεις πρós τό Σύλλογο «ΣΚΟΥΦΑΣ»		
ΕΝΘΕΤΟ ΤΕΥΧΟΣ	: 'Η "Αρτα στην Νεοελληνική Λογοτεχνα τ. 7	

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ 1975